

EVOCĂRI

MAI MULT DECÂT FILOSOFIA DESCHIDERII

CONSTANTIN STOENESCU

Universitatea din București, Facultatea de Filosofie

UN REFLEX MEMORIALISTIC

Nu știu dacă a fost dată o explicație a faptului că se întâmplă aproape cu regularitate ca atunci când cauți introspectiv în memorie amintiri despre o persoană, imaginile cele mai puternice care îți apar în minte sunt de cele mai multe ori acelea ale începuturilor. Desigur, filosofic vorbind, această preferință involuntară prin care efortul reamintirii este orientat spre aducerea în prim planul conștiinței a acelor întâmplări de la început este justificabilă, fie și sub forma unui expedient, prin modul în care teoriei filosofice însăși îi este constitutivă căutarea și fixarea temeiurilor. În acest sens, aș spune și că acele amintiri care vin de departe, dintr-un orizont temporal îndepărtat, dar care prin această situație la distanță nu diminuează în niciun fel precizia, claritatea și vivacitatea imaginilor din memorie, tocmai ele, amintiri vechi, păstrează cel mai bine amprenta modului în care celălalt este o prezență pentru tine, nu doar în planul unei conștiințe lucide care organizează amintirile asemenea unui bibliotecar, ci și în acela ascuns, difuz, subtil și inefabil al stărilor de spirit.

Dacă iau în considerare tocmai această a doua dimensiune a reamintirii, atunci trebuie să mărturisesc cu emoție că o încercare de a apela la memoria proprie pentru a recupera amintiri legate de întâlnirile mele cu profesorul Vasile Tonoiu stă de la bun început sub semnul abundenței, nu pentru că aceste întâlniri ar fi fost foarte numeroase, ci pentru că fiecare dintre ele are o semnificație puternică. Și pentru că mi-am propus să merg înapoi până la începuturi, aș spune că, poate paradoxal, nu pot să investesc o primă amintire ca fiind întemeietoare, de vreme ce contextele sunt diferite și dau începutului o anumită stratificare care îl multiplică.

De aceea, cu parcimonie filosofică, aș pune în condiția diferenței trei situații de viață care, în același timp, se situează într-o serie temporală, dar fiecare în parte ar putea fi, în mod independent, o întâmplare exemplară și începutul unei povești posibile.

Mai întâi, într-o ordine a îndepărtării temporale, sunt amintirile din anii studenției, atunci când am aflat despre excelența cursurilor de filosofie ale profesorului Vasile Tonoiu în mod indirect, din mărturisirile studenților de la Facultatea de Matematică. Inițial am descoperit că aceștia aveau o imagine

entuziasmantă despre filosofie și erau chiar preocupați să găsească răspunsuri la unele mirări filosofice legate de matematică, ajungând până în etapa serioasă a lecturilor. Apoi, din discuțiile cu ei, pe parcursul cărora constatăm uneori cât de inconfortabilă pentru mine putea fi atribuirea de către ceilalți a presupusei competențe în domeniul filosofiei, am aflat că motivul entuziasmului lor filosofic îl reprezentau cursurile de la facultate ale profesorului Tonoiu. Așa am început să-i caut articolele și cărțile publicate deja și să fiu atent la noile apariții editoriale pentru a-i descoperi prezența. Toate acele cărți cumpărate și citite atunci sunt și acum în biblioteca mea în spațiul rezervat filosofilor români. Îmi amintesc că, deși eram un simplu cititor, discuțiile cu prietenii matematicieni mă făceau să mă simt, cel puțin prin delimitare, un membru al comunității filosofilor.

O a doua întâmplare semnificativă s-a petrecut îndată după ce am terminat studiile universitare, în primul an după ce am ocupat prin repartiziune guvernamentală un post de profesor la un gimnaziu din Câmpina și mi-am început, într-un fel pe cont propriu, activitatea de cercetător în filosofie. La sfatul profesorului Gheorghe Enescu, care știa bine preocupările mele pentru logică și epistemologie, am început să citesc lucrările lui Ștefan Lupașcu, cel pentru care se manifesta pe atunci un interes de recuperare și readucere în dezbaterea filosofică din România. L-am citit și eu pe Lupașcu și am venit la sesiunea anuală a Institutului de Filosofie al Academiei Române, găzduită pe atunci în sediul actual al Facultății de Drept, cu o comunicare în care evaluam alternativ contribuțiile lui Lupașcu. Când am terminat, am așteptat reacția profesorului Enescu, dar cel care a intervenit imediat, orientând discuția în direcția avantajoasă pentru mine, a fost profesorul Tonoiu. Într-un fel, acesta intuise statutul meu de discipol oarecum timorat de propria-i îndrăzneală și încerca să-mi ofere un spațiu de confort filosofic.

La începutul anilor 1990 s-a produs cea de a treia întâlnire, de această dată una convenită intențional, când ne-am aflat față în față și am comunicat dialogal și exploratoriu, fără niciun fel de intermediere a unei ocazii venite din afară. Lucram pe atunci la un proiect de cercetare asupra empirismului logic al Cercului de la Viena și încercam să ofer o reconstrucție în care vedeam în tentativele succesive de formulare a unui criteriu empirist al semnificației cognitive, de la criteriul verifiționist al sensului în versiunea tare propusă inițial de Carnap și până la teza falsificabilității imaginată de Popper și de la ipoteza holistă ajustată de Quine la sentința dizolvării metodologice a întregii discuții propusă de Hempel, o serie de eșecuri, ori căderi din bolgie în bolgie într-un infern filosofic, dar una în care fiecare eșec înseamnă un pas înainte în completarea unui gen de puzzle teoretic. Eu, ca autor, mă situam oarecum undeva în spate, retras în afara polemicii propriu-zise, dar asumându-mi rolul de creator al aceluia puzzle. De la bun început Vasile Tonoiu a receptat favorabil proiectul meu, m-a încurajat să-l duc până la capăt, în ciuda aparenței de demers vădit neconvențional în raport cu rigorile criticiste încetățenite prejudicativ printre comentatorii filosofici ai temei. Acest proiect s-a transformat în modul cel mai firesc într-o teză de doctorat pe parcursul căreia Vasile Tonoiu a încercat de fiecare dată să-mi redea libertatea atunci când sesiza că riscam să cad

într-un prizonierat teoretic ca urmare a aprofundării lecturilor unui autor sau altul. Am învățat de la Vasile Tonoiu această strategie a detașării și deschiderii prin care cunoașterea profundă a operei unui filosof nu devine o limitare în exersarea gândirii proprii. Aceasta mi-a permis să accentuez acest joc hermeneutic al neasumării unui punct arhimedic, perspectivă care îți permite să arbitrezi cu seninătate o controversă filosofică, chiar și atunci când drumul parcurs se dovedește a fi, în cele din urmă, unul care nu duce nicăieri. Am învățat că a te afla cu adevărat pe un drum poate fi chiar mai important decât a ajunge la capătul lui.

STRATEGIA DESCHIDERII ȘI LOCUIREA ÎN FILOSOFIE

Aș încerca să exprim semnificațiile colaborării cu profesorul Vasile Tonoiu printr-o metaforă, însă, pe măsură ce caut termenii analogiei care să ducă spre un asemenea înțeles, îmi dau seama că gândul pe care vreau să îl exprim este deja bine prins într-o fabulă filosofică propusă de Ferdinand Gonseth, unul dintre autorii săi preferați. Morala ar fi că opțiunea pentru filosofie, înțelesă ca un mod de locuire culturală, nu ar trebui să se petreacă oricum, accidental, oportunist sau ocazional, ci ca expresie a unui proiect deschis inovator, inclusiv ca năzuință și ideal, atât în relație cu propriile aspirații și putințe, cât și cu externalitatea filosofică, culturală și umană, în primul rând spre celălalt.

Modelul, nu singurul, dar unul demn de a fi urmat, este cel al filosofiei idoneiste, deschisă la experiență, așa cum îl regăsim în fabula casei vizate, pe care o redau în continuare in extenso, chiar în traducerea profesorului Tonoiu:¹

Un stăpân și-a strâns muncitorii și le-a ordonat: „Făceți-mi neîntârziat casa la care visez dintotdeauna”. După care i-a expediat fără alte cuvinte.

Muncitorii s-au sfătuit și au delegat pe unul de-al lor. „Avem nevoie, i-a explicat acesta stăpânului, de un plan al casei pe care ți-o dorești. Fără acest plan, și dacă nimeni nu ne indică materialele de care să ne servim și modul în care să le organizăm, nu vom putea nici începe, nici continua, nici duce la bun sfârșit treaba pe care ne-o ceri”.

Stăpânul s-a învoit. A mers deci să caute un arhitect. „Vreau să mi se construiască, îi spune, casa visurilor mele. Dar fără un plan bine întocmit, muncitorii mei nu știu să pună piatră peste piatră. Te rog să mi-l faci cât mai repede”. După ce i-a vorbit astfel, a plecat fără nicio altă explicație.

Arhitectul i-a făcut alt plan oarecare. Ce altceva putea face?

¹ Ferdinand Gonseth, *Filosofia deschisă. Antologie*, Editura Științifică, București, 1995, vol. al II-lea, pp. 52–53.

Stăpânul reveni să se intereseze de plan. I-a fost arătat, dar a fost decepționat de el. „Unui oarecare de condiție foarte joasă, spuse el, poate că i-ar conveni. Dar nu este planul casei visurilor mele”. Și a plecat.

Arhitectul a reflectat: „Îi trebuie o locuință metafizică”. După multe strădanii, a întocmit un plan al cărui ansamblu și ale cărui detalii erau guvernate de reguli absolute, precum regula de aur.

A fost chemat stăpânul. „Acesta este monumentul funerar al unui vis mort, spuse el, mă îndoiesc că cineva ar dori vreodată să adăpostească aici visul vieții sale”.

Arhitectul se tulbură. „Cum aș fi putut imagina un plan potrivit visului tău, se apără el, dacă nu vrei să mi-l explici. Și, de altfel, este oare realizabil visul tău?”

„Liniștește-te, reluă stăpânul, pe care experiența îl făcuse înțelept, nu refuz să-ți expun dorințele mele. Nici nu-ți cer măcar să reușești perfect”.

Au căzut deci de acord asupra unei metode care să permită confruntarea între vis și real. Au examinat împreună materialele disponibile, au imaginat mijloacele de a le orându. După multe încercări, stăpânul a declarat: „Acest ultim plan mă satisface. Nu pot aștepta la nesfârșit unul mai bun”.

Arhitectul a condus fără ezitări lucrările. El știa acum dinainte care erau materialele potrivite întrebuințării lor, care erau modurile adecvate de a le asambla. Știa care erau mijloacele și scopurile activității sale.

Dar cum le-ar fi cunoscut în prealabil?

Morală: o doctrină prealabilă nu se justifică de la sine în prealabil. Ea se dovedește idonee prin incidențele și prin consecințele sale.

Acum, după mai bine de treizeci de ani de la începutul colaborării mele cu profesorul Vasile Tonoiu pentru redactarea tezei de doctorat, îmi dau seama că modul în care am colaborat a fost unul inspirat de morala acestei fabule, eu fiind, cel puțin în etapa inițială, acela care credea că planul de lucru trebuie să fie cel al unei opere perfecte. Am învățat însă repede că normativitatea asumată cu nerăbdare revendicativă sau necesitarismul metodologic proiectat doctrinar duc la eșec sau la inițierea unor proiecte mai degrabă inadecvate. Deschiderea la experiență nu înseamnă doar dialog între eu și tu, ci și interogarea multiplă a propriilor tradiții de cercetare cu valorile lor cu tot și a propriilor angajări față de acestea.

În acest interval al redactării tezei de doctorat am fost ispitit și de tentația de a-l lua pe profesorul Tonoiu drept un model de cercetare filosofică, ceea ce m-a influențat pe termen lung, pentru că am rămas cu reflexul de a-i citi lucrările. Mai întâi au fost cărțile despre Gonsseth și Bachelard, *Idoneismul – filosofie a deschiderii și Spiritul științific modern în viziunea lui G. Bachelard*, pe care le-am

folosit pentru a echilibra ponderea și influențele Cercului vienez, ale carnapienilor și popperienilor în lecturile și preocupările de până atunci. Arhitectural vorbind, eram încă în etapa în care lucram la planul unei locuiri de tip erudit în filosofie, dar chiar aceste lecturi mi-au permis să fac trecerea spre un proiect care să fie bun pentru mine, deschis spre propriile experiențe. L-am descoperit pe Gonthier pornind de la ceea ce știam deja, astfel încât i-am accesat viziunea asupra cunoașterii pornind de la critica pe care acesta o propusese în legătură cu problema fundării, în special cu privire la insuficiențele doctrinei „enunțurilor protocolare”. Îmi aduc aminte că eram chiar bucuros să identific posibilitatea unei îndepărtări față de necesitarismul metodologic al teoriei reduționiste propusă de empirismul logic și îmi însușisem concluzia profesorului Tonoiu: „deschiderea inevitabilă a conținutului informațional al enunțurilor elementare de observație îl îndepărtează pe Gonthier de acea doctrină a științei și acea perspectivă de fundamentare prin accentul decisiv pe enunțurile observaționale și pe regulile sintactice ale combinării lor.”²

Am rămas până astăzi partizanul ideii că un parcurs sistematic al principalelor situații doctrinare într-o teorie a întemeierii nu se poate lipsi de contribuțiile lui Gonthier. O discuție despre idoneism și procedura celor patru faze este nelipsită din cursul meu introductiv de Epistemologie la anul I al Facultății de Filosofie și rămân întotdeauna cu impresia unei bune receptări studentești a acestei idei. Când îl privește pe Bachelard, așa cum mi-a fost furnizat acesta prin intermedierea profesorului Tonoiu, rămâne o altă idee puternică, una ce mi-a marcat efectiv modul în care am structurat propriile cercetări și dezvoltări teoretice. Astfel, teza lui Bachelard după care știința nu corespunde unei lumi de descris, ci mai degrabă unei lumi de construit a căpătat caracterul unui accent general pe care l-am configurat teoretic în proiecte la care lucrez și în prezent, între o construcție logică a științei și o construcție socială a acesteia. De asemenea, am replicat și am aplicat ideea de dispersie și pluralism filosofic în dezvoltările teoretice pe care le-am realizat, chiar dacă nu am ajuns întotdeauna la acel detaliu care să justifice o filosofie în întregul ei, așa cum sugera Bachelard. Oricum, rămâne această provocare a unei filosofii științifice diferențiale, simetrică filosofiei integrale tradiționaliste, de vreme ce aceasta din urmă s-ar fi dovedit incapabilă să se adapteze diversității metafizice și epistemologice a științei³.

Ideea de referențial m-a dus la explorări de detaliu asupra contribuțiilor celor ce vor fi încadrați în noua orientare a relativismului epistemologic, începând cu Thomas Kuhn și noile concepte propuse de acesta. De aici și până la relativismul lingvistic și domeniul mai nou al antropologiei cognitive nu a fost o cale prea lungă, iar unele dintre însemnările făcute atunci așteaptă încă să fie continuate cu o cercetare aprofundată. Ideea relativizantă de situație epistemologică era pusă de

² Vezi Vasile Tonoiu, *Idoneismul – filosofie a deschiderii*, Editura Politică, București, 1972, p. 282.

³ Vezi Vasile Tonoiu, *Spiritul științific modern în viziunea lui G. Bachelard*, Editura Științifică, București, 1974, p. 91.

Vasile Tonoiu în cuplu metodologic cu problema fundării și îi permitea să fie concludiv, dar într-un sens care, așa cum am spus, configura o nouă strategie: „Este exclus accesul la o situație fie de pură nemijlocire, fie de completă reflexivitate, precum și la un discurs privilegiat, autofondator în sens absolut”⁴.

Lectura *Ontologiilor arhaice în actualitate* ar părea colaterală în raport cu situațiile ocazionate de precedentele, însă aveam să constat că și de această dată ne aflăm într-o convergență care, într-un fel, mi se părea surprinzătoare. Vechiul meu proiect al unei reflecții pe tema naturii înconjurătoare mă dusesse, în ceea ce mă privește, spre o etică a mediului înțeleasă ca extindere a sferei moralității, în timp ce Vasile Tonoiu aprofunda domeniul complementar al metafizicii, însă ambele căutări erau sub semnul „dezvrăjirii naturii” și al „noii alianțe”. Cu o întârziere generată de apariția altor urgențe, am finalizat și eu proiectul întemeietor al unei etici a mediului, atent și la presupuzițiile metafizice care îl pot susține.

Acest interval al colaborării cu profesorul Vasile Tonoiu a fost cel al deschiderii spre un proiect filosofic menit să îmi asigure cea mai bună situație teoretică în raport cu preferințele mele. Am depășit astfel etapa inevitabilă a credinței că poate fi găsit un punct arhimedic absolut pe care să te sprijini pentru a da sens căutărilor și am reușit să înțeleg că eu însumi sunt cel ce alege direcțiile de înaintare. A fost intervalul unei terapii eliberatoare față de orice dogmă, unul al fixării unei mize strategice care mi-a permis cele mai formidabile explorări. În tot acest efort personal, Vasile Tonoiu a avut un efect catalizant, a reprezentat pentru mine o confirmare că alegerile mele în spațiul filosofic sunt căi ce merită să fie urmate.

IRONIE ȘI METAFORĂ

Dar poate că efectul cel mai puternic l-au avut asupra mea ironiile subtile cu care Vasile Tonoiu a întâmpinat de fiecare dată tentația mea de a face judecăți care să pună ordine fie prin renunțarea la zona de imprecizie a conceptelor, fie prin simplificarea derivărilor argumentative până când ele încăpeau într-o schemă logică. Îmi aduc aminte că la lectura unui prim text despre nominalismul metafizic și empirismul metodologic al medievalilor, a făcut observația că prea am înghesuit o idee în formulări care nu aveau, ca să zicem așa, o margine difuză care să lase loc pentru o anumită vecinătate conceptuală și să asigure un confort hermeneutic. Când am încercat să mă apăr spunând că am vrut doar să reformulez o schemă pe care am găsit-o utilizabilă într-un text al lui Popper, reacția sa a fost elocventă și m-a ajutat să trec mai departe. „Chiar îți place Popper atât de mult?”, m-a întrebat fără dojană, doar uitându-se la mine ca la o victimă a excesului de admirație.

⁴ Vezi Vasile Tonoiu, *Dialectică și relativism. Ideea de referențial*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1970, p. 262.

Dar poate că întâmplarea care m-a surprins cel mai mult a fost aceea de la capătul unei zile în care în care ne-am măsurat forțele cu tăria lichidă a vinului de Greaca. L-am condus atunci pe profesor până sus, în garsoniera sa din Pajura, apoi ne-am luat cu vorba despre câteva cărți aflate la vedere, printre desene ale lui Marcel Chirnoagă. Știu că eram amândoi euforici și că stăpâneam dezlănțuiți arta conversației, bucuroși să descoperim unele preferințe literare comune. Discutasem până atunci mai mult pe teme filosofice sau pornind de la o bibliografie filosofică, însă de această dată prinsesem peștele cel mare, cel al prieteniei, așa că ne permiteam să trădăm filosofia în favoarea câtorva poeți și romancieri. Cred că profesorul a fost puțin surprins de abilitatea cu care mă descurcam atunci când venise vorba despre poezia franceză, mai precis, despre Rimbaud și paginile deosebit de inspirate scrise despre acesta de B. Fundoianu în acel *Rimbaud le Voyou*. În cele din urmă s-a aplecat, a căutat pe jos și a tras de un pachet de cărți învelit în coli albe, tipografice. A scos de acolo o carte și mi-a înmănat-o, privindu-mă cu nerăbdare, semn că se aștepta să am o surpriză. Am luat cartea, am văzut că autor era chiar profesorul, am citit titlul, *Rotund cu falii*, unul neobișnuit pentru o carte de filosofie, și aproape instantaneu mi-am dat seama că aveam în mâini un volum de poezie. Profesorul mi-a zâmbit complice, dar parcă și pentru a se scuza că, într-un fel, finaliza astfel propria sa situație culturală, fără a trăda însă filosofia, cum poate s-ar putea crede. Mi-a scris apoi o dedicație și mi-a dat de înțeles că aici se poate încheia întrevederea noastră.

Am plecat cu cartea în mâini, nerăbdător să o citesc. Îmi aduc aminte că în acea noapte, până am fost doborât de somn, am citit și recitat poeziile lui Vasile Tonoiu. Nu îmi amintesc asupra cărora dintre ele am zăbovit, știu însă sigur că atunci când lumina dimineții m-a trezit am găsit cartea lângă mine, deschisă la una dintre poezii. Să fi fost aceasta?

Fără grijă, fără drum⁵

*Fulgii ce-i vedeți jucând
Nu despoaie temple sacre
Sunt materie de rând
În simbolice masacre
Iarna ce-o cântarăți voi
Lenevind în alb de casă
E o stare de război
Prefăcută în mireasă
Duhul ei de gloanțe oarbe
Ne pătrunde și ne soarbe
Mai copii suntem acum
Fără grijă, fără drum.*

⁵ Vasile Tonoiu, *Rotund cu falii*, Editura Metropol, București, 1995, p. 69.

Eram oarecum prevenit din lecturile mele anterioare că profesorul Tonoiu este deschis și spre rostirea poetică și metaforă, însă cel mult bănuiam că ar fi scris poezie ca un poet care vrea să iasă ca atare în spațiul public. Discutând despre constrângerile raționale și colective care depsiologizează imaginația cercetătorului în știință, Vasile Tonoiu își reamintește de același Bachelard: „Dacă în fizica nucleară imaginația este *au supplice*, apare îndată reversul acestei suferințe: bucuria pe care o oferă elanurile onirismului poetic. Ce poet, se întreabă Bachelard, ne va învăța metaforele noului limbaj al microfizicii?”⁶

Revin la ideea de deschidere sub semnul căreia am așezat aceste însemnări. Pentru mine este limpede că acel interval de câțiva ani, de la începutul anilor 1990, al cooperării mele cu Vasile Tonoiu a avut însemnătate pe termen lung, chiar m-a ghidat în cariera mea filosofică. Chiar dacă ulterior întâlnirile noastre au devenit mai rare, probabil din motive ce țin mai mult de geografia filosofică decât de altceva, reflexele mele filosofice erau deja formate și de numeroase ori am deslușit în ele marca profesorului. Avusesem nevoie de întâlnirea remarcabilă cu profesorul Tonoiu și iată că am fost norocos ca ea să aibă loc. Probabil că o necesitate cosmică cu sorgintea în apariția noastră în această lume la început de februarie făcuse posibilă intersectarea drumurilor noastre, destul de personale și, în mod firesc, diverse. Ne vom reîntâlni, numai că de această dată doar noi vom ști despre ce vom mai fi vorbit.

⁶ Vasile Tonoiu, *Spiritul științific modern în viziunea lui G. Bachelard*, Editura Științifică, București, 1974.